

MAGYAR FIGYELŐ

ERDÉLYI KASTÉLYOK

A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÁS az utóbbi húsz évben mélyült el és terebélyesedett ki igazán. Megcsonkítottságunk és nyomorúságunk addig meglehetősen elhanyagolt értékeink felé fordította figyelmünket. Megindult a részletfeldolgozások és a kérdések tömegét felvető összefoglalások hosszú sorozata, mely az egyes országrészek visszatérésekor mindig újabb lendületet kapott. Nemcsak a szakemberek, hanem a magyar társadalom széles rétegei is szomjas érdeklődéssel fordultak a Felvidék, Kárpátalja, Délvidék és Erdély műemlékei felé. Kétségtelen, hogy Erdély igéri a legnagyobb és leggazdagabb meglepetéseket. Ismeretlensége és művészi kincseinek kiaknázatlansága ezért érint mindnyájunkat a legfájdalmasabban. Nemrég terjedni kezdett az a helyes szemléltető módszer, hogy az egyes munkák szerzői az általuk tárgyalt terület bizonyos fajta műemlékeit térképre vetítik. Ha e térképeket megtekintjük, szinte mindegyiken azonnal szemünkbe ötlük, hogy hazánk egyéb részeinek sűrű telirajzoltóságával ellentétben Erdély úgyszólván üresen tátong. Pedig köztudomású, hogy az ország e magas hegyekkel koszorúzott bástyája nemcsak a természet, hanem a műveltség értékeinek is dús tárháza. E tudat azonban leggyakrabban holt és mozdulatlan, megelégszik a fentemlített tény pusztá rögzítésével, valami homályos sejtéssel, mely kongó szólamok szürke kódéba fullasztja a valóságot. Természetes, hogy a két évtizedet meghaladó idegen uralom e tekintetben is óriási akadályokat gördített a magyarság elé. Mégis akadtak olyan önzetlen és a nehézségektől vissza nem riadó kutatók, akik a kisebbségi élet szűk medrében is tág látókörrrel és csodálatos tárgyszeretettel dolgoztak. S a szétszórt kisebb-nagyobb cikkek a maguk szerény köntösben rejtőzködő mély tartalmukkal bizonyára nemcsak tudást adtak olvasóiknak, hanem hitet és öntudatot is. Érdekes és egyben szomorú, hogy e dolgozatok, sőt az elvétele felbukkanó nagyobb tanulmányok is a csonkaországban alig hatottak, róluk még szakkörök sem igen vettek tudomást. A kézikönyvek és egyéb feldolgozások csak az első világháború előtti erdélyi szakirodalmat ismerték, mely jóformán egyedül a városi és szász műemlékekről adott felvilágosítást és vajmi keveset tudott arról, hogy Erdélyben magyar művészet is virágzott. Így merevedett meg még a hivatásos műtörténészek számára is az erdélyi művészet élénk bizonyosságául annak, hogy a szellemi szálak, sőt azokon túl a valóságos, élő kapcsolatok elszakadása milyen végzetes következményekkel jár. Észak-erdély hazatérése mindkét vonatkozásban öröndetes változást jelentett, de éppen az elmúlt három év tanulmányai alapján tisztában kell lennünk azzal, hogy mint Erdély művelődésének minden ágában, az itteni művészet

kincseinek feltárásában és értékelésében is csak olyanoktól várhatunk maradandó eredményt, akiket lelkiületük és életük az erdélyi földhöz köt. Egyszerűbben kifejezve: az erdélyi művészet kérdéseit erdélyieknek kell megoldaniok. Erre kötelezik őket a szellemi és helyzeti adottságok és az a tapasztalat, hogy e feladatot helyettük senki nem fogja elvégezni. A munka nehéz és felelősséggel teljes, de sokat, nagyon sokat ígér. Aki csak futólag tekintette át Erdély vidékeit, annak is feltűnhetett a műemlékek sokasága és a rájuk vonatkozó írott és egyéb forrásoknak aránylag igen tekintélyes tömege. Észrevehette, hogy ezek jóformán kihasználatlanok s csak ki kell nyújtánunk a kezünket utánuk, hogy megszólaljanak és feltárják multunk titkos szépségeit. Éppen a magyar alkotásokat ismerjük legkevesbbé. Ha ezeket sikerül megeleveníteni, a falusi művészet csendjéből a formai és tartalmi elemeken túl szinte végtelen távlatok nyílnak meg a magyar ízlés, művelődés, település, életforma és az erdélyi közösségi szellem mindent átszínező, sajátosan átalakító és mégis egyetemes nemzeti keretekbe illeszkedő erői felé. Schol nem remélhetjük a magas művészet és népművészet összefüggéseinek olyan széles alapokon nyugvó tisztázását, mint a magyar falusi művészet máig is páratlanul gazdag hazájában: Erdélyben. És itt várhatunk kézzelfogható feleletet művészetünk keleti és nyugati gyökereinek izgató s egyszersmind lényegbe vágó kérdéseire. E problémák távolról sem csupán esztétikai jelentőségük, megoldásuk vagy legalábbis megközelítésük a magyar élet teljességét érinti, ha felismerjük a részletben is az egészet: az erdélyi művészetnek és művelődésnek ősi és keresztény összefüggéseit, valamint szilárd beletartozását a magyar és európai fejlődésbe.

EZEK A GONDOLATOK ébredtek bennünk *Biró József* legújabbán megjelent „Erdélyi kastélyok”* című könyvének olvasása közben. A szorgalmas kutatások alapján, élvezetes stílusban megírt munka a lehetőséghez képest *teljes összefoglalása* annak, amit a választott tárgyról a kutatás mai állapotában tudunk. Éppen a szerző nyújtott e téren néhány mintaszerű részletfeldolgozást. Maga hangoztatja azonban a további elmélyedő kutató munka fennálló szükségességét. Még így is bámulatosan gazdag adatanyagot ágyaz bele fordulatos, gördülékeny előadásába. Ennek túlnyomó hányada általában kevésbé ismert. Ha a szóbanforgó kastélyokat és udvarházakat térképre vinnők át, egyszerűben megtelnének azok a nagy ürességek, melyek az eddigi összefoglalásokban csupán azért mutatkoztak, mert Erdéllyel mindeztideig alig foglalkoztak. Már ez a tény is világosan bizonyítja, milyen biztató eredményeket várhatunk hazánk e keleti medencéjének tervszerű vizsgálatától, mikor megfelelő részletfeldolgozások hiányában is, gyakran a felületen mozogva, ennyi friss szempont, formai és tartalmi megfigyelés vetődik fel. *Biró* könyve a tekintetben is rendkívül tanulságos, hogy belőle tisztán kiviláglik

* *Biró József*: Erdélyi kastélyok. Száztizenöt képpel és egy színes melléklettel. Új Idők Irodalmi Intézet (Singer és Wolfner) kiadása. Bp. [1943.] 209 l. + LXXII tábla.

a műemlékek színről-színre látásának és személyes áttanulmányozásának szükségessége. Csakis így elevenedik meg igazán az emberi alkotás és az a környezet, melyben létrejött. Biró előadásának éppen az a körülmény adja meg elhithető erejét és meggyőző voltát, hogy belőle kiérzik az emlékekhez fűződő élményszerű kapcsolata. S ha itt-ott bizonytalanság vagy tévedés bukkan fel, alighanem arra vezethető vissza, hogy az illető műalkotást a szerző nem nézhette meg.

A könyv voltaképpen *sokkal többet nyújt címénél*, hiszen pusztán építészettörténet helyett az erdélyi főúri réteg egész művelődéséről plasztikus képet ad. Egy részletkérdést ragad meg, de azon át mélyen bevilágít abba a vidékiessége mellett is változatos, színes és a maga nemében nagyvonalú életbe, amely ezt a részletet formálta és kifejlesztette. „Mert a kastélyban, mint történelmi termékben, egy egész nemzet régi élete is lecsapódik, rajta hagyják nyomukat az évszázadok; gazdagságot, termő erőt, pompát, fényt, sajátos ízlést, alkotni vágyást, majd pusztítást, bukást, a harcok nyomait is megmutatja; mindazt, mit egy nép névtelen tagjai éltük munkájával összehordtak s miből urai monumentumot róttak egybe emlékeztetőnek” (7). Ez az egyetemes szemlélet talán néhol elvonja a figyelmet a tulajdonképpeni tárgytól, de mégis teljes mértékben megteremti számára azt a légkört, melyben az alkotások távlatot kapnak és ízes valósággal telítődnek.

Fussunk át röviden a könyv gondolatmenetén. A kastélyok történelmi és művelődési jelentőségének igen ügyes és hangulatos vázolása után Biró rámutat a várak és kastélyok összefüggésére, majd igen érdekesen fejtegeti azokat a technikai és szellemi feltételeket, melyek az építkezéseket mozgatták. Tömören egybesűrítve mondja el az európai stíluskorszakok erdélyi fejlődését és hangsúlyozza azoknak a helyi igények és ízlés szerinti történő sajátos elváltozását. Nagyon figyelemreméltó az a megállapítása, hogy a hazai viszonyoknak megfelelően Erdélyben is a latin szellem hatása *tükröződik*. A renaissance és barokk olasz és francia zamata formában és ízlésben egyaránt megnyilvánul még akkor is, ha a német közvetítés különösen a XVIII. században kétségtelenül fennáll. „Míg a magyar haza központi és dunántúli részei, kizárólagos és erős hatása alá kerültek a dinasztikus bécsi művészetnek a kastélystílusban is; az erdélyi barokk sokkal több érintkezési pontot talált e modor ősforrásával, a franciával” (31). Bár a császárváros ez uralkodó szerepét ilyen fogalmazásban még a Királyhágón túlra sem tartom érvényesnek, a dunántúli és erdélyi építészeti szembeállítás indokoltnak látszik. E bevezetés után igen áttekinthetően rajzolódik eléink az erdélyi kastélyépítészeti története. Ehhez csatlakozik az épületek szobrászati és festészeti díszítésének jellemzése. Szép összefoglalást kapunk a kastélyok berendezéséről is. A családi képek, szőnyegek, ötvösművek, üveg- és porcellán-készletek, bútorok, kandallók színes sokasága vonul fel szemünk előtt nemcsak írásban, hanem a bőséges és szép kivitelű képanyagban is. Hallunk a kastélyokat körülölelő gyönyörű kertekről, a könyv- és levéltárakról, a mindennapi élet szórakozásairól és szokásairól. S mint a földi

pályafutásban is, legvégül ott áll a halál, a temetés, a mult csendesen sajgó, bús emléke. Biró mindezt nemcsak élénk és állandóan lebilincselő elbeszélőkedvel mondja el: előadásába sűrűn szövi bele az adatok és idézetek hosszú sorát, megadva ezáltal fejtegetéseinek történelmi légkörét. Nagyon helyesen mutat rá Erdély szerényebb viszonyaira, az itteni élet lassúbb ütemére, arra a tömördek akadályra, mely nem engedte meg még a nagyuraknak sem a fényűzés nyugatmagyarországi méreteit. De éppen ezáltal a gazdag és szegény között tátongó űr is sokban betöltődött. Az egymásrautaltság elmélyítette a közösségi érzést, melynek néhány szép példáját a főúri neveléssel kapcsolatban e könyvben is olvashatjuk.

A KASTÉLY BIRÓ SZÁMÁRA finom prizma, melynek csiszolt lapjai az élet minden sugarát visszaverik. A vezető családoknak „a vár és a kastély volt igazi otthonuk s a társadalmi réteg, amely hazájában kormányzott, történelmet csinált, műveltséget teremtett s művészetet hívott létre, legbensőbb valójában itt közelíthető meg. Egyénisége, jelleme, ízlése, életstílusa itt formálódott ki a legbeszédesebben, átvett, idegen divat és ősi életformák összekeveredésében; itt ismerhető meg legvilágosabban az a hatás, amellyel mint mecénás, a kastélyát építő és díszítő mesterekre volt s amely éppen a magyar művészettörténet egyik legtöbbet emlegetett tétele, de legkevésbé tisztázott fejezete”(10). A könyvben ez az átfogó szemlélet érvényesül. Az így kialakuló kerek egész azonban egy nagy hiányra is ráirányítja figyelmünket. Amit Biró a kastélyokkal kapcsolatban elvégzett, ugyanezt kell elvégezni az udvarházakkal. Ezzel az emléksoporttal és a hozzája tapadó köznemesi étellel a könyv csak futólag, mellékesen foglalkozik. A velük kapcsolatos kérdések tisztázását nem is tekinti feladatának. Utalásai és megjegyzései azonban meggyőznek arról, hogy az udvarházak nagy tömege és életrehívóik széles rétege ismét egy külön világ, a magyar alkotóerőnek egyik ismeretlen szépségű megnyilatkozása, mely országos viszonylatban is jóformán teljesen feldolgozatlan. Pedig művészi és művelődési vonatkozásainak feltárása nemzeti szempontból alapvető jelentőségű lehet éppen annál a középhelyzetnél fogva, melyet az udvarház és a kismemesség ízlés és életforma terén európaiság és népiség között elfoglal. E kérdések titkainak megközelítése elsősorban az erdélyi kutatásra vár. Az anyag bősége és változatossága egyaránt ezt kívánja. Nem kétséges ugyanis, hogy művészetünk és művelődésünk magyarrá alakításában a legfelső társadalmi rétegek mellett a közép- és a falusi rétegek is kivették részüket. A közép-rétegek efajta tevékenységének megvilágítása éppen átmeneti jellegénél fogva nemcsak önmagát tisztázná, hanem kézzelfogható magyarizátát adná a műveltségi javak felülről lefelé áramlásának és e folyamat alatt rajtuk és bennük létrejött külső és belső változásoknak.

„Az utóbbi évtizedek európai művészettörténetében szinte Homeros szülőhelyeként szerepel Erdély, melynek műemlékeiről egyazon hévvel bizonygatták, hogy túlnyomórészt német, majd hogy főleg bizantino-román jellegűek; s ha van műfaj, amelyet a tudós igé-

nyek kénytelenek voltak megkerülni, a kastélyok, udvarházak építészete ez, amelyekről lehetetlen állítani, hogy nem-magyar akarat hívta őket létre. Nemzeti műtörténetünk szempontjából így különös jelentősége van ez úrlakoknak, még akkor is, ha ezek pompában, nagyszerűségben, művészeti fényben s így általános értékben nemcsak a franciák, olaszok, osztrákok, hanem a dunántúliak mellett is elmaradnak” (11–12) – írja Biró József. Könyve jelentős lépés az erdélyi magyar művészet és műveltség felderítése terén, de egyben figyelmeztetés azokra a sürgető feladatokra, melyek a jövő kutatásra várnak. Erdély földje tele van magyar műkincsekkel. Vizsgálatauk nemcsak műemléktérképeink üres erdélyi térségeit tölti ki, hanem bőven buzgó forrása lesz nemzeti önismeretünknek és öntudatunknak is.

ENTZ GÉZA

ROMÁN URALOM ODESSZÁBAN

A HÁBORÚ mindig számtalan új problémát vet fel mind katonai, mind polgári vonatkozásban. Nemcsak új és egyre változó katonai feladatokkal kell megbírkózniok a vezetőknek, hanem polgári tekintetben is az elképzelhető legalaposabban ki kell használniok a lehetőségeket. A háború adminisztrációs kérdés is és gyakran igen sok fordul meg azon, hogy a közigazgatás a helyzet magaslatára tud-e emelkedni. Így van ez különösen akkor, ha újonnan birtokba vett területeket kell a katonai igények és szükséglet figyelembevételével, de polgári alapon és eszközökkel megszervezni.

Az ilyen feladat, mint például egy meghódított ország vagy országrész megszervezése és anyagi gazdagságának az illető hadviselő fél szolgálatába való állítása, mindig alaposan próbára teszi az államgépezetet. Ez nemcsak azért van így, mert legtöbbször ismeretlen vagy csak félig ismert körülmények között kell dolgozni, ellenséges, vagy legjobb esetben is közömbös lakosságú területen, hanem mindenekelőtt azért, mert háborús időkben az anyaország természetszerűen csökkentett közigazgatási szervezetéből kell elvonni a megfelelő számú szakembert. Ilyenformán vagy a hátszág államgépezete sínynyi meg a gyakorlott bürokraták hiányát, vagy az újonnan birtokbavett terület szervezési munkája fog akadozni, ami mindenekelőtt katonai szempontból lehet hátrányos. Még a felszabadult Észak-erdély beilleszkedése is nagy erőfeszítéseket kívánt, pedig itt egy országrész *hazatéréséről* volt szó; sok, helyére visszatérő, régi szakember és nagyszámú, felkészült fiatal állott rendelkezésre, a magyar államnak e terület és népe kormányzásában ezer esztendő tapasztalatai voltak s a lakosság jóakarata, sőt az erdélyi magyarság részéről az örömteljes, boldog beilleszkedni akarás sem volt kétségtelen, mégis nagy feladat hárult a közigazgatásra.

Éppen ezzel a példával összevetve, nyilvánvaló, milyen hatalmas nehézségek tornyosulnak a közigazgatás elé, amikor ismeretlen területen, ellenséges érzületű, idegen fajú nép között kell fel-

építeni egy új közigazgatási szervezetet, mint a románoknak Transznisztriában. Persze ilyen esetben bizonyos könnyebbségek is adódnak, amelyeket hiba lenne figyelmen kívül hagyni. A háborús állapot miatt az illető közigazgatásnak kevésbé kell hajlékonynak lennie; legtöbb esetben nyugodtan figyelmen kívül hagyhatja a lakosság igényeit s minden gondja anyaországának gyarapítása lehet; a lelkek kibékítésével amúgysem számolhat. Csupán arra igyekszik tehát, hogy a lehető legrövidebb időn belül az elképzelhető legnagyobb hasznot csikarja ki, még ha ez tagadhatatlanul rablógazdálkodás is. Viszont ha közigazgatási szakemberei megfelelő »rátermettséggel« dolgoznak, igen sokat könnyíthetnek anyaországuk háborús nehézségein s ha országukban hosszú időre szóló fellendülést munkájuk nem is eredményezhet, tüneti kezeléssel ideiglenesen a bőség és jólét képét festhetik az ország arculatára.

KELETI SZOMSZÉDUNK ebben a tekintetben kétségtelenül igen szerencsésnek nevezhető, mert a német-szovjet arcvonal keletre való eltolódásával 1941-ben igen gazdag zsákmány birtokába jutott. Amikor 1941-ben megindul a keleti háború, Antonescu marsall csapatai is beavatkoznak a küzdelembe. A visszavonuló oroszok nyomán elérik a »nagyromán« határt, majd ismét csak az oroszok sarkában maradvá, birtokába jutnak a Dnyeszter és a Bug közötti területnek.

Délkeletukrajnának ez a része a Föld legtermékenyebb gabona-termő vidéke, a Missziszípi völgye és Délamerika mellett. A 33.774 négyzetkilométernyi terület majdnem teljesen östermelő vidék. Területéből 2.8 millió hektár (69.5%) szántóföld, 237 ezer hektár rét és legelő, 86 ezer hektár szőlő és gyümölcsös, 220 ezer hektár erdő. Lakóinak száma az utolsó orosz népszámlálás adatai szerint 2,236.226 lélek. A fővárosban, Odesszában 600.000, a másik nagyvárosban, Tiraszpoljban 316.000 lakost írtak össze 1933-ban. E két törvényhatósági jogú városon kívül 15 város, 1261 község, 2468 falu és 72 kisközség van e területen.

A német hatóságok beleegyezésével, nyomban az orosz hadsereg kiszorítása után, román közigazgatási tisztviselők jelentek meg a Dnyeszter és Bug közötti területen, melyet Transznisztria néven »beillesztettek az állam biztonsági és életterébe«, bár államjogilag nem csatolták Romániához.

Antonescu tábornagy 1941 augusztus 11-én a tighinai főhadiszálláson kiadja az utasítást Transznisztria megszervezésére. A tartomány kormányzójává *Alexianu Gheorghe* professzort nevezi ki, aki nem új ember a román közigazgatásban. Annakidején a királyi diktatura éveiben tűnt fel, mint igen keménykezü királyi rezidens.

Jellemző a román politika és tudományosság szoros összeműködésére, hogy nyomban Transznisztria birtokbavétele után terjedelmes elmefuttatások jelennek meg, amelyben lelkes tudósok és publicisták igyekeznek kimutatni, hogy Transznisztria tulajdonképpen mindig román föld volt. Szinte egyöntetűen állapítják meg, hogy e terület lakosságának többsége román vagy legalább is román származású. Érveik és bizonyítékaik azonban legjobb igyekezetük

mellett is kissé szegényesek s ezért a tudományos lelkesedés fel-duzzasztására, hatvanezer lejmel díjazott pályázatot hirdetnek Transznisztria román kapcsolatainak kitergetésére. Fájdalom, az érdekes elgondolásból született pályázat eredményét mindeddig nem volt módunk megismerni, mivel a románok tartózkodtak attól, hogy a nagyvilággal is megismertessék a pályamunkákat.

MINDEN TUDOMÁNYOS ÉS POLITIKAI INDOKTÓL függetlenül Alexianu Gheorghe és munkatársai nekiláttak Transznisztria megszervezésének, hogy ilyen módon a terület rendkívüli gazdasági kincsei hasznosíthatók lehessenek Románia javára. Tizenhárom megyére osztották fel a tartományt s megkezdték a szervezet kiépítését. Egyelőre fenntartották a kolkhozok és szovhozok intézményét, miután az agrárreform gyors végrehajtása, – bár a lakosságot jobb indulatra hangolná az állam iránt – jelentékeny mértékben csökkentené a termelési eredményeket.

Egy beszorított orosz hadseregcsoport még hosszú ideig védekezett Odesszában s a tartományi kormányzáság addig Tiraszpóljban működött. Végül 1941 októberében megünnepelhette Románia Transznisztria fővárosának elfoglalását.

Rávilágít a Transznisztriával kapcsolatos román közhangulatra az a beszéd, amelyet Odessza elfoglalásának örömnépén *Jinga Viktor* volt miniszter Brassóban mondott: »Odessza elesett. Vitéz hadseregünk elfoglalta a világ egyik legjobban megerősített várát. Hogy mit keresünk Odesszában? A jövőnket keressük, melyet az elmúlt év eseményei elhomályosítottak. Nem vagyunk imperialista nép, de tisztában kell lennünk saját erőnkkel és kiterjedésünkkel. A román élettérben széles és okos politikával egybe kell gyűjtenünk az összes románokat. Antonescu marsall megnyitotta a történelem lapjait.«

Ez kétségtelenül őszinte beszéd. Románia valóban kárpótlást keresett Északkelet-Európában, habár mindegyre hangsúlyozta, hogy a »román fájdalom földjéért nincs kárpótlás«.

A transznisztriai román hatóságok igen élénk tevékenységbe kezdtek. Mindenekelőtt elzárták a tartományt a külvilág elől, nehogy valaki megzavarhassa munkálkodásukat, ami a bukaresti lapok elragadtatott cikkei szerint rendkívül áldásos volt.

Minden határzár ellenére mégis jöttek a hírek Transznisztriából: nagy buzgósággal terjesztik a román nyelvet, az odesszai egyetem hat száz román ifjú látogatja; egymásután nyílnak meg a román középiskolák, munkahadsereget szerveznek, ami lényegében általános jellegű, kötelező munkaszolgálat. Az odesszai egyetem megnyitásakor a Curentul elragadtatottan állapítja meg, hogy »azok, akiknek alkalmuk volt a helyszínen megsejteni a minden térre kiterjedő, óriási teljesítményeket, nagyon jól megértik, hogy a román szervező erő legyőzte a leghetetlenebb akadályokat és hogy ma a Dnyeszter és a Bug közötti tartomány egészen rendkívüli kilátások mellett fejlődik tovább«.

1942-ben »Transznisztria-kiállítás«-t rendeztek Bukarestben s rövidesen megjelentek az első transznisztriai termékek is a román

piacon, amelyek egészen a legutóbbi időkig sem apadtak el, egyenrűsúlyban tartva Románia háborús ellátását. Megalakult a transznisztriai bank s majd minden nagyobb városban fiókokat állítottak fel. A román tőke, nagy üzleti lehetőségeket sejtve, élénken érdeklődött és jelentős befektetéseket eszközölt az új tartományban. A vallási és kulturális élet kérdését rendezték s tervszerűen nekiláttak Odessza román multjának felderítéséhez.

Az utóbbi időkben, a keleti arcvonalon végbement, ismeretes változások nyilvánvaló következményeképpen ez a lelkesedés bizonyos mértékig ellankadt. Sőt olyan hírek is szárnyrakeltek, hogy a transznisztriai román hatóságok áruba bocsátották ingó és ingatlan vagyonukat. A hirt ezidáig nem erősítették meg, bár nem is cáfolták meg. A román közigazgatás jelenleg változatlanul működik a Bug és a Dnyeszter között s a román sajtó ha nem is olyan elszánt lelkesedéssel, mint korábban, de még mindig hangoztatja a románság ezer esztendő keleti kulturális misszióját.

MINDEDDIG A ROMÁNSÁG transznisztriai tevékenységére vonatkozóan csak igen gyér adatok kerültek nyilvánosságra úgy, hogy a tárgyilagos szemlélő csupán a lelkes vezércikkek szépen zengő mondataira volt utalva. Most azonban Odessza város polgármesteri hivatala számolt be az eredeti módszereiről méltán nevezetes román közigazgatás tevékenységéről Transznisztria fővárosában.

A mű »*Az ország szolgálatában*« (In slujba țării) címet viseli. Kiadója Odessza törvényhatósági jogú városának sajtó- és propagandaszolgálat a *Pâslaru Gh. Gheorghe* vezetésével. A könyv felvételeit *Dombrovski* készítette, míg a (silány) grafikai kivitelezést *Naftan Aurel* végezte. A november legelső napjaiban elkészült és postázott könyv az odesszai román gazdálkodás második esztendejéről (1942 október 16–1943 október 16) igyekszik képet adni az olvasónak.

Pantea Gherman, Odessza román főpolgármestere, az előszóban így beszél: »A munka tiszta gondolata mellett, csak a Haza felhívása visszhangzott bennünk és a holnapi nagy feladatokra való felkészülés, amelyekben a Nemzetnek el kell jutnia a végleges győzelem csúcsaira. Szent jogaink megerősítéséért folyó harc szolgálatában – ma úgy, mint holnap – nem haboztunk egyetlen pillanatot sem a ránk bízott nagy misszió teljesítésében, melynek hullámaiból nemsokára fel kell ragyognia az örökre nagy és hatalmas egyesült Románia napjának.« Ezek után az igen szép mondatok után megállapítja, hogy neki, mint Odessza város főpolgármesterének nemcsak sikerült folytatnia egy megkezdett munkát, hanem »véglegessé tette az általános hitet a román nép szervezési képességeiben«.

Ha végigolvassuk a könyvet, körülbelül a következő adatokat szedhetjük össze az odesszai román közigazgatás tevékenységére vonatkozóan, amelyek ha nem is nyújtanak teljes képet az odesszai román gazdálkodásról, mégis érdekesnek nevezhetők, mert az első külföldre is eljutott hivatalos román adatok.

Ami a szervezést illeti, a városnak, főpolgármesterén, Pantean kívül öt polgármesterhelyettese és egy főtitkára van. A városi ügyosztályok élén 17 igazgató áll. Ezek közül *négynek ukrán hangzású neve van*, nemzetiségi hovatartozásukra vonatkozó adatokat azonban a könyvben nem találunk, mint ahogy a mű szerzője mindvégig óvakodott attól, hogy a nemzetiségi megoszlást feltáró statisztikákkal zavarja az összhangot.

Odessza városi háztartásának pénzügyi részével foglalkozva megállapítják, hogy a bevételek nem fedezték a rendkívül magas kiadásokat. Éppen ezért különböző módszerekkel igyekeztek feltölteni a hiányt. Így például a jövedelem növelése céljából a városban gazdátlanul talált és zsákmánynak tekintett ingóságokat, főleg bútorokat, kiárusították. Ez »elég jelentékeny összeggel növelte a városi jövedelmet« – állapítja meg a beszámoló. A román közigazgatás elővigyázatos szellemének megfelelően, ennek a műveletnek végrehajtásával megbízott tisztviselők ellenőrzéséről külön gondoskodtak. A költségvetési egyensúly felbillentését egyébként a nagyszabású újjáépítési munkálatok szükségességével indokolja a beszámoló, ugyanakkor a fejezet végén megállapítja, hogy Odessza újjáépítésére külön alapot létesítettek, amit az adás-vételre kivetett három százalékos illetékből kívánnak táplálni.

A város egészségügyével foglalkozva a jelentés megállapítja, hogy az orvosi szolgálat az elmúlt évben sokat tökéletesedett. Továbbképző tanfolyamokat rendeztek az orvosok számára. A csavargó gyermekeket javítóintézetekbe irányították. Igen érdekes, sőt egyenesen meglepő, hogy a román adatok szerint a városban aránylag nagyon kevés járványos megbetegedés történt. Tífusz 193, kiütéses tífusz 151, diftéria 118. Ez, tekintettel arra, hogy az arcvonalhoz aránylag közeleső, katonai felvonulási út mentén fekvő városról van szó, igazán nem sok. Ugyancsak ennek az ügyosztálynak az adatai között böngészve, következtethetünk Odessza jelenlegi lélekszámára is. A beszámoló ugyanis elmondja, hogy kivétel nélkül mindenkit beoltottak kolera ellen. A felsorolásban a kolera ellen beoltottak száma 344.639. Eszerint a valamikor hat-százezres lélekszámú város lakossága a háború kitörése óta felére olvadt.

Az egyre élénkebbé váló kereskedelmi életről is képet kapunk. A szovjet állami boltok helyét most minden korlátozás nélkül dolgozó, magánkézben lévő üzletek foglalták el. A városban egész sereg új üzlet nyílt. Pontos számadatot azonban nem közöl a jelentés. Ezzel szemben megtudjuk, hogy két, húszezer tonna gabona befogadására alkalmas raktárt, egy tízezer tonnás veteménytárolót, háromezertonnás burgonyavermelő helyiséget állítottak szolgálatba. Ezek az üzemek nyilvánvalóan az Odesszán áthaladó transznisztriai szállítmányok ideiglenes tárolására és feldolgozására szolgálnak. A város négy hatalmas műmalmát szintén újból üzembe helyezték. Az elmúlt évben összesen 7303.6 tonna gabonát őröltek a városban.

Igen nagy fontosságot tulajdonít Odessza román vezetősége a várost környékező veteményes és gyümölcsös kertek kihasználásának. A város határában ugyanis 3700 hektár belterjesen művelt

termőterület van. A termés ezen a területen 3,800.000 kg vetemény és gyümölcs volt. »A helybeli tisztviselők munkájával sikerült legyőzni azokat a nehézségeket, amelyek az első esztendőben jelentkeztek« – jegyzi meg a jelentés. A »helybeli tisztviselők, a román polgármesteri hivatal impulzusára megértették, hogy becsületesen kell dolgozniuk«. A meggyőzés módszereiről azonban semmiféle felvilágosítással sem szolgálnak a könyv szerkesztői.

A város külön gazdálkodási ügyosztályt szervezett, s ennek egyetlen feladata az volt, hogy a termés negyedét begyűjtse a termelőktől, mint a jelentés leszögezi, az élelmiszeripar és a hadsereg szükségleteinek fedezésére. Tevékenységük nyomán több mint egy millió kg vetemény és egyéb termék gyűlt össze. Ezenkívül 32.800 kg volt a »háborús hozzájárulás«, amit a termelőknek kártérítés nélkül kellett rendelkezésre bocsátaniuk. Ugyancsak térítés nélkül »háborús hozzájárulás«-ként begyűjtöttek 87.525 liter tejet is. A városban és környékén végzett számbavétel után az ügyosztály megállapította, hogy a tehenes gazdák további kétmillió liter tejet tudnak nélkülözni s ezt 1944 folyamán le is kell szállítaniuk.

A románok hangoztatják, hogy igen élénk kulturális tevékenységet fejtenek ki. Ezzel szemben 1942 október elsején ötven iskola működött mindössze 13.198 tanulóval. Ez a város lélekszámahoz viszonyítva feltűnően alacsony.

Odessza az oroszok egyik legnagyobb könyvtár-városa volt. A közkönyvtárat még 1829-ben alapították s annak mindig igen nagy jelentősége volt az orosz művelődésben, hiszen több mint kétmillió kötetnyi könyvet, folyóiratot és napilapot halmoztak fel itt egy évszázad folyamán. A román városháza kulturális ügyosztálya, nyomban a szervezkedés után, nekilátott a könyvtár anyagának ártóztálásához s mint a jelentés megállapítja, „ez titáni munka volt, mert az összes könyvraktárakat cenzurálták és felülvizsgálták, kivonva minden kommunista propagandát szolgáló anyagot”.

Odessza román főhatósága nagy gondot fordít az ingatlanok kezelésére is. Miután az idehelyezett tisztviselőknek lakásra volt szükségük, ezt a kérdést a polgármesteri hivatal úgy oldotta meg, hogy a város középpontjában lakókat, amennyiben nem tartoztak a »magasabb társadalmi osztályokhoz«, kilakoltatta, illetve »visszatelepítette« a város külső kerületeibe. Az elmúlt esztendőben különben 17.206 esetben adtak engedélyt beköltözésre. *A bérbeadott lakásokból összesen, 533 millió lej jövedelme volt a városnak. Ez a feltűnően magas összeg arra enged következtetni, hogy a román közigazgatás a városban levő ingatlanokat saját tulajdonának tekinti s mint házigazda jár el lakóival szemben. Ezt támasztja alá az az adat is, hogy 11.340 lakás ingóságait adták el 1943 októberéig s rövidesen még 29.016 (lakás »likvidálására« kerül sor.*

NEM VITÁS, hogy a román közigazgatásnak nagy feladatokkal kellett megbirkóznia Odesszában, hisz – Bukarestet leszámítva – megközelítőleg sincs Romániának még egy Odesszához hasonló nagyságú városa. De amint a kiragadott adatok is bizonyítják.

gyors alkalmazkodóképességgel, a földtulajdont kivéve, minden máségyebet: ipari és kereskedelmi vállalatokat, ingó javakat, termést, gyorsan a »magángazdálkodás« keretei közé vontak s vonatok hosszú sora szállította tavaly meg tavalyelőtt Odesszából a gabonát, húskonzervet s a páratlanul édesízű transznisztriai gyümölcsöt Romániába, nagy mértékben megkönnyítve a román kormányzat közellátási gondjait.

NAGY ELEK

IDŐSZERŰ POLITIKAI KÉRDÉSEK FOLYÓIRATAINKBAN

A Külügyi Szemle 1943. novemberi számában *Török Árpád* „Dunavölgyi együttműködés” címmel nagyrészt érdeklődő cikket írt. Ebből vettük az alábbi részletet:

A két világháború között széles diszkusszió folyt a dunavölgyi népek közötti viszony újrárendezéséről. A rendezés végső célja sokak szemében a dunai államok között bizonyosfokú politika egység létesítése volt. Ez a célkitűzés rendkívül messzemenő, hiszen nem kevesebbről volt szó, mint független államoknak egy olyan politikai, egységbe való tömörítéséről, amely jóval túlment a közönséges nemzetközi szövetségen. Ilyen terv indoklása természetesen nem volt könnyű feladat. A legegyszerűbb, legkézenfekvőbb a gazdasági indoklás volt. A gazdasági anarchiának a megszüntetése valóban olyan célkitűzés volt, amely igazolhatta az akkori dunavölgyi helyzet bizonyosfokú megváltoztatását. Ámde bármilyen káros volt is a gazdasági rendszer, annak megszüntetése érdekében még nem kellett szükségszerűen független államokat egy konföderációba tömöríteni. A célt egyszerűbben is el lehetett volna érni, ha valóban nem lett volna másról szó, mint egy hibás gazdasági rendszer megváltoztatásáról. Így hallottunk a dunai népek sorsközösségéről, történelmi összetartozásáról, sőt rokonságáról. Mindez azonban nem tudta sem az államférfiakat, sem a széles tömegeket egy konföderáció érdekében meg-

mozgatni. Jóformán csak ideológiailag foglalkoztak az eszmével, anélkül, hogy annak átütő hatása lett volna.

Mint tudjuk, a kelet-középeurópai államoknak konföderációba való tömörítése ma ismét élénken foglalkoztatja a nemzetközi közvéleményt. Ez a mai vita azonban egészen más előfeltételekből indul ki, Mindenelőtt le kell szögezni, hogy egy teljesen új európai helyzet van kialakulóban. Igaz, ennek egyelőre csak a körvonalai láthatók. Nyilvánvaló azonban, minden kis államnak érdeke, hogy olyan új egyensúly alakuljon ki a kontinensen, amely a tartós béke feltételeit magában foglalja. Mennél kevesebb már most az önálló külpolitikai egységek száma és mennél kisebb közöttük a hatalmi különbség, annál könnyebb egy állandó nemzetközi egyensúly megteremtése. Ha a kis államok konföderációba tömörülnek, ezzel kétségtelenül hozzájárulnak e két feltétel megteremtéséhez. Ez egymagába véve is eléggé indokolja a diszkussziót. Hiszen ma egészen új elhelyezkedésről, nem pedig egy megmerevedett egyensúly felbontásáról van szó. Azonban nemcsak általános indokokat lehet e törekvés érdekében felhozni. A kis államok az elmúlt években rendkívül súlyos tapasztalatokra tettek szert, amelyekből azt a meggyőződést szerzhették, hogy a nagyhatalmak politikájába való közvetlen bekapcsolódásuk révén saját biztonságuk nem hogy fokozódott volna, hanem ellenkezőleg annak játékszerévé és

a világpolitikai összeütközéseknek szenvedő alanyaivá váltak. Kétségtelen, hogy a kis államok sok esetben kényszerű szükségből kapcsolódnak be a nagyhatalmi politikába. Ugyanis az egyik nagyhatalom barátságát keresik, hogy védelmet találjanak a másikkal szemben. Mivel azonban ez a módszer eredményre nem vezet, magától adódik a kis államok konföderációba való tömörítésének a gondolata.

A problémáknak van még egy oldala, amelyet ma nem lehet ugyan még egészen világosan megítélni, de amely adott esetben mégis döntő jelentőségűvé válhat. A kialakuló európai egyensúly mikéntjéről van szó. A konföderáció eszméjét a szövetségesek oldalán karolták fel és ennek érdekében máris bizonyos államközi megállapodások létesültek. Ennek alapját egy olyan feltételezett európai helyzet képezi, amelyben Oroszország a legnagyobb kontinentális hatalom. Nem vitás, hogy a Keleti és Égei tenger között fekvő közép és kis államok külön-külön nem képezhetik egy olyan európai egyensúlynak hatékony tényezőjét, amely nem jelenti egyetlen nagyhatalom döntő fölényét. Ha azonban az említett területen egy vagy két nagyobb államtömb létesül, ezzel már lényegében hozzájárulhat egy igazi európai egyensúly létrejöttéhez. A mellett, hogy ilyen tömbök maguk is komoly hatalmi tényezők, egyben megkönnyítik a nyugateurópai erőknek az európai egyensúly érdekében való aktiválását, ami aligha sikerülhet, ha az említett közbeeső terület a vezető kontinentális hatalom kizárólagos befolyása alá kerül. Egy igazi egyensúly azonban nem csak általános európai érdek, hanem valóban szűkebb életérdeke az összes kis népeknek, melytől önállóságuk és függetlenségük függ. Ha a kérdést ebből a szempontból is tekintjük, nem lesz nehéz arra a meggyőződésre jutni, hogy a kis államoknak tömörítése szinte tragikusan komoly feladat és oly annyira érinti élet-

érdeküket, hogy mellette minden más kérdésnek, amely szembe állítja őket egymással, el kell törpülnie.

A mai és a háború előtti helyzet között tehát lényeges különbség van. Akkor a dunavölgyi népek között érdekközösségről alig lehetett szó, ma – az elmondottak figyelembevételével – szembeszökő az érdekközösség. Államcsoportba való tömörítésük e szerint reálpolitikai elgondolás. Ebből természetesen még nem következik, hogy mindenképpen egyben meg van az érdekközösség tudata is és azok a problémák, amelyek őket eddig szétválasztották, maguktól fognak megszűnni. Ha nagyobb politikai egységekbe akarjuk őket tömöríteni, hogy ilyen módon jobban megvédezhessék közös érdekeiket, akkor ki kell küszöbölni a zavaró ellentéteket. Mert bármekkora legyen is az érdekek közössége, a történelmi ellentétek mindenkor zavarólag hathatnak, sőt egyszerűen elhomályosíthatják az érdekközösség tudatát.

*

A Magyar Élet 1944. januári legújabb számában jelent meg *Jócsik Lajos* „Demokrácia és a nemzetiségek” c. tanulmánya. E sok érdekes szempontot felvető tanulmányból közöljük az alábbi tanulságos részleteket:

A magyarság népi fejlődésében a XIX. század elejéig egy összezsugorodó és összezsugorító irányzat érvényesült. Az összezsugorító hatások közül a legtragikusabb a török megszállás volt, amely a magyarság népi kiterjedésének, telepeinek körülbelül a felét hasította ki és ezen a területen, egyes városias központokat kivéve, megszüntette a magyar népi és nemzeti létet. A török hódoltság megszűnte után az ellenreformáció befejezése, Rákóczi szabadságharcának leverése hatott zsugorítólag a magyar népi kiterjedésre. A Délvidékre milliós tömegekben telepedtek idegenek, északon

az ellenreformáció elűzte a magyar reformátusságot, helyébe a szláv-ság telepedett. A Felvidék nyugati részén a szlovákság nyomult le körülbelül 60–70 kilométeres mélységben, a keleti részen a Verhovináról leszorult a magyarság és a ruszinságnak adott helyet. A magyar etnikai lét olyan volt, mint Balzac Szamárbőre. Valahányszor gondolt egyet a történelem, az utolsó századokban, ez a gondolat pont annyiszor a magyarság néprajzi kiterjedésének a csökkentésében jutott kifejezésre. Vagy valahányszor a magyarság történelmi vagy szociális vonatkozásban gondolt és tett egyet, annyiszor fizetett gondolataiért és tetteiért népi kiterjedésének összezsugorodásával. 1848-ban és 1918-ban fizetett a legtragikusabban.

A körülöttünk élő kis nemzetek és velünk együtt élő nemzetiségek is tudatosították magukban a magyar lét balzaci tulajdonságait. Mert valahányszor történelmi és társadalmi fejlődésükben oly fordulatokhoz értek, ahol magasabb szintvonalra akarták létformájukat fel-emelni, mindig a magyar életből és a magyarságból igyekeztek ehhez eszközöket kihasítani. S szinte már már törvényt alkottak maguknak ebből és jogot formáltak maguknak erre. Illusztrálásképpen csak a legfrissebb jelenségeket szeretnők összefoglalni.

Szlovákiában csak az állami önállósulás után indult meg a történelmi, tudományos és egyéb területek önállósulása. A legifjabb (bár egyetemi professzorok által művelt) történetírás, így nevezetesen Hrušovský irányzata nem írja, hanem foglalja a szlovák történelmet az állam területének elfoglalásához hasonlóan. Hrušovský egyszerűen kihasítja a magyar történelemből azokat az eseményeket, amelyek Észak-Magyarországgal kapcsolatosak s kész a szlovák történelem. Tipikus balzaci művelet.

A legérdekesebb példákat azonban a jelenlegi cseh és szlovák emi-

gráció szolgáltatja. Ez az emigráció érthető okokból törekszik arra, hogy magát a demokrácia Lohengrin, lovagjának tüntesse fel Közép-Európában. Buzgalmában odáig megy, hogy *a magyar történelemből teljesen elvonja a demokrata hagyományokat és önmagát díszíti fel e hagyományok szép színeivel.* Az elmúlt esztendőben jelent meg Londonban Hodža Milán »*Federation in Central Europe*« című könyve. Hodža ebben a művében terjedelmes fejezetet szentel arra, hogy a magyar hagyományokat reakciósakká tegye és a szlovák hagyományokat demokratizálja. Egyik legfontosabb korszakunkkal, a magyar szabadságharc korszakával kapcsolatban a következőképpen hajtja végre ezt. Azt állítja, hogy a magyar szabadságharc demokratikus törekvéseit kizárólag a nemzetiségek képviselték. A magyarság teljes egészében a reakció pártján állott. Mik a bizonyítékai? Azzal érvel, hogy Stur Lajos, aki a parasztság szabadságáért és kulturális ügyekért, valamint nevelési reformokért harcolt, magával Kossuthal is szónoki párviadalt vívott 1848-ban az országgyűlésen. Ebben a viadalban Stur volt a demokrata, Kossuth a reakciónárius! Egy alkalommal ugyanis az országgyűlésben Stur arról beszélt, hogy a népet tragikus helyzetéből fel kell emelni. Hodža szerint Kossuth 1848-ban, tehát a kossuthi jobbagyszabadtás előestéjén azt kiáltotta volna Stur felé: »A nép sorsa a szenvedés!« Mily képtelenség! S Hodža az 1848-as küzdelmek keresztemszetét így állítja fel. Egyik oldalon állott a magyar arisztokrácia és Kossuthal az élen a magyar dzsentrí, a másik oldalon állott néhány magyar, Petőfi és Táncsics és ugyanezen az oldalon a nem magyar nemzetiségek parasztpárti vezérei, nevezetesen Stur, Bărnuțiu, a szerb Miletics és az erdélyi szászok képviselőtében Roth. A magyar nemzet tehát Petőfi és Táncsics kivételével a reakció oldalán állott. Sietünk

megjegyezni, hogy ebben a harcban Petőfi például azok ellen az oroszok ellen való küzdelemben esett el, akiket éppen Stur, Hurban és Bărnăușu vezetett át a Kárpátokon.

...Külön ki kell emelni Hodža alábbi sorainak jelentőségét: *»Azáltal, hogy a nemzetiségi képviselők harcoltak az általános választójogért, a demokráciának tettek eleget. Azzal, hogy állásfoglalták az önálló magyar hadsereg felállításá ellen, a Habsburg-háznak, de különösen Ferenc Ferdinándnak jártak kedvében.«* A nemzetiségek tehát még a XX. század elején is éppen úgy, mint a magyar szabadságharc idején, demokraták is szerettek volna lenni, de ugyanakkor híven

szolgálták az uralkodó házat és keresték kegyeit. Ugyanaz az ellentmondás fedezhető fel a XIX. század és a XX. század elején a nemzeti-ségi politikusok tudatában. Stur törekvései lehettek demokratikusak saját nemzete felé, de a reakció szolgálatában képzelte diadalra vinni a demokrácia gondolatát. Hodža az általános választójog erejéig elfogadja a demokráciát, de a kossuthi hagyományokon irányított magyar függetlenségi politikát, mely menteni próbálta a magyar szabadságharc demokratikus tartalmait, azt ellenezte, mégpedig a Habsburg-ház és Ferenc Ferdinánd javára!